

Van Wad tot Woud: nieuws uit de Friese natuur

Merel Zweemer

Figuur 1. Roze populierenschorszwam, Leeuwarder Bos 9 september 2017 (foto Sjoerd Greydanus).

Bijzondere paddenstoelen Leeuwarder Bos

De Paddenstoelen Werkgroep Friesland heeft het initiatief genomen om met ingang van april 2017 gedurende een aantal jaren het Leeuwarder Bos gerichter te inventariseren op paddenstoelen. Intussen zijn er al zeven excursies geweest. Het Leeuwarder Bos biedt voor paddenstoelen een aantal gevarieerde biotopen, zoals een verscheidenheid aan boomsoorten, stormhoutpercelen, percelen met sporen van recente kap, en dit alles op natte kleigrond. Al tijdens de eerste excursies kwam de verwachting uit, dat op de klei voor Fryslân bijzondere soorten zouden groeien. Halverwege de maand juni werd een groepje tot twee centimeter grote inktzwammen gevonden. Het betrof Sneeuwwitje (*Coprinopsis bellula*), een zeldzame, nog niet eerder in Fryslân gevonden soort die voornamelijk op kleigrond voorkomt. Het opvallendste kenmerk was de rijkelijk met wit velum (een soort membraam) overdekte hoed. Aan dit velum heeft de soort zijn naam te danken. Ook typisch voor loofbossen op rijke kleigronden is de Dubbelgangerfranjehoed (*Psathyrella pseudogracilis*), opnieuw een soort die nu voor Fryslân alleen nog bekend is uit het Leeuwarder

Bos. Deze soort heeft zijn naam te danken aan de gelijkenis met de Sierlijke franjehoed (*Psathyrella gracilis*). Beide soorten franjehoeden hebben een rode lamelsnede en kunnen alleen microscopisch onderscheiden worden.

Wat een mycoloog altijd enthousiast maakt, zijn schelpenpaden. De uitspoeling van kalk biedt een geheel eigen microbiotoop waar paddenstoelen dankbaar gebruik van maken. Zo laat de Voddenbekerzwam (*Peziza ampliata*) zich graag op vermolmd hout langs schelpenpaden zien. Een groot deel van het Leeuwarder Bos bestaat uit populieren. Daarom kunnen in het Leeuwarder Bos veel aan populieren gebonden soorten gevonden worden. De Bleke borstelkurkzwam (*Corioloopsis trogii*) is een parasiet van voornamelijk populieren. Voorlopig zal deze zwam in het Leeuwarder Bos nog niet uitgegeten zijn. Ook het algemene Week oorzwammetje (*Crepidotus mollis*) heeft een voorkeur voor populieren. Tijdens een tweetal excursies werd deze soort dan ook massaal aangetroffen. In september werd een opvallende, ogenschijnlijk met een wit wasje overdekte oranje-rode korstzwam voor nader

onderzoek meegenomen. Het bleek om de Roze populierenschorszwam (*Peniophora polygonia*) (figuur 1) te gaan. Ook deze soort is nog slechts weinig in Fryslân aangetroffen.

Ook Essen komen veel voor in het Leeuwarder Bos. Op gekapte stammen kan de Vlakke essenkogelzwam (*Hypoxylon petriniae*) veelvuldig aangetroffen worden. Dode stammen van Essen vormen het leefgebied van deze zeer zeldzame soort. Een andere soort die op dikke takken van een Es werd gevonden, was de Essenschorszwam (*Peniophora limitata*). Op dit moment lijkt de Essenschorszwam een exclusieve Leeuwarder soort te zijn, omdat de andere vindplaats in Fryslân de Groene Ster is. Verder heeft het Leeuwarder Bos enkele natte gedeelten waarin wilgen en elzen groeien. In april werd op een wilgentakje een vrij onopvallende, kleurloze, gebarsten korst gevonden. In eerste instantie werd gedacht aan een uitgedroogde schorszwam. Omdat er enige twijfel was, werd de zwam toch meegenomen voor nader onderzoek. Daar bleek dat het een trilzwamachtige was, die juist door de barstjes op naam te brengen was. Het ging om Kalkwaskorstje (*Exidiopsis calcea*), een zeldzame soort in Nederland.

Schotse Hooglanders geven hun eigen dynamiek aan het Leeuwarder Bos. De rijkelijk met onverteerde plantenresten gevulde vlaaien zijn een eldorado voor mestpaddenstoelen. Het probleem met mestpaddenstoelen is dat ze vaak zeer vluchtig zijn, met name inktzwammen. Tot nu toe zijn op de mest van Schotse Hooglanders een vijftal soorten gevonden, waaronder het fraaie felgekleurde Mestborstelbekertje (*Cheilymenia stercorea*) (figuur 2) en de tere Kleine korrelinktzwam (*Coprinopsis stercorea*). Een groot voordeel van een gericht inventarisatieonderzoek is, dat alle paddenstoelen minutieus worden onderzocht, ook groepen die tot nu toe weinig aandacht in Fryslân hebben

Figuur 2. Mestborstelbekertje, Leeuwarder Bos 5 mei 2017 (foto Sjoerd Greydanus).

gekregen, zoals bijvoorbeeld de korstzwammen en de ascomyceten. Algemene soorten krijgen daardoor een van hun weinige Friese stippen in het Leeuwarder Bos. Zo werd bijvoorbeeld in mei en juni het algemene Kransbekerharskorstje (*Peniophorella praetermissa*) op naam gebracht. In oktober leverde het de eerste Friese melding van een matig algemene ascomycete op: het Foprouwschoteltje (*Lecanidion atratum*). Bij leven en welzijn zal het Leeuwarder Bosproject nog minimaal vijf jaar worden voortgezet. Meer informatie is te vinden op www.paddenstoeleninfriesland.nl.

Bijzondere plantenvondsten in Fryslân in 2017

Er worden elk jaar weer bijzondere plantenvondsten gedaan in Fryslân. Hieronder volgt een selectie van bijzondere vondsten die in de zomer van 2017 zijn gedaan. De bijdragen zijn afkomstig van Gerti Papenburg, Hinko Talsma en Henk Jansen.

Tijdens het Floron-kamp in Lauwersmeer eind augustus werd door Sipke Gongrijp Ruwe klaver (*Trifolium scabrum*) in vegetatieve staat gevonden in de door paarden beweide oeverstrook ten oosten van de polder de Bant. Niet bloeiend is het eenjarige klavertje onmiskenbaar door de naar onderen gebogen en naar de bladrand toe in dikte toenemende nerven. De soort is zeldzaam in het Zuid-Hollandse en Zeeuwse kustgebied, en is verder in Nederland van slechts acht kilometerhokken bekend. Weeda vermeldt in de Oecologische Flora de Waddendijk van Terschelling als 'voorpost', maar merkwaardig genoeg staat die groeiplaats niet in Verspreidingsatlas.nl. Een wel vermelde locatie ten oosten van Heerenveen betreft vermoedelijk een foutieve determinatie. Op het Steenen Manstrand bij Harlingen vond Hinko Talsma een Gelobde melde (*Atriplex laciniata*). De soort is door de jaren heen cumulatief in 100 kilometerhokken opgedoken, maar omdat hij zeer onstandvastig is, wordt hij in de praktijk maar een enkele keer gevonden.

Tevens gemeld door Hinko Talsma is Stijf hardgras (*Catapodium rigidum*) in Sneek. Deze soort kwam vroeger vooral in Limburg voor in kalkgraslanden en steengroeven, maar dreigt daar uit te sterven. De soort heeft een nieuw habitat gevonden in het urbane milieu en rukt geleidelijk op naar het noorden. Nu is deze voor het eerst in Fryslân vastgesteld.

Moeraskruiskruid (*Jacobaea paludosa*) is buiten het riviereengebied een zeldzaamheid. In Fryslân is deze plant van oudsher bekend van de IJsselmeerkust, maar vanaf 2000 is de soort nog slechts in één kilometerhok in Gaasterland gevonden. Henk Jager vond een exemplaar langs de Tjonger ten zuiden van Langelille in de

Figuur 3. Welriekende agrimonie, Zwagermieden 5 augustus 2017 (foto Mark Hilboezen).

Schoteruiterdijken. De omgeving van Oudwoude geldt als een bolwerk van de Welriekende agrimonie (*Agrimonia procera*) (figuur 3), maar in 1990 waren er nog maar twee deelpopulaties bekend. Toen de soort in 1980 door kavelverbetering uit de Zwagermieden verdween, heeft schoolmeester Hille Veenstra planten 'gered' en in zijn tuin gezet. Met dat materiaal is in 1992 een herintroductie uitgevoerd op circa 100 meter van de oorspronkelijke locatie. Nu heeft Mark Hilboezen toch weer een populatie van ongeveer 50 planten gevonden op flinke afstand van de herintroductieplek. Mogelijk is dit een oude populatie en is de soort dus toch altijd in het gebied aanwezig geweest.

Het is verheugend dat in natuurterreinen die doordacht (her)ingericht zijn en/of vakkundig beheerd worden steeds vaker soorten teruggevonden worden na jaren van afwezigheid. Ook in 2017 zijn er weer de nodige gevallen te melden. Harry Waltje en Herke Fokkema troffen Stijve moerasweegbree (*Baldellia ranunculoides* subsp. *ranunculoides*) aan in de Triemen nabij Veenklooster. Gertie Papenburg vond dezelfde soort in de Zwagermieden, waar de plant decennia afwezig is geweest. Arend Timmerman vond Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*) in de Houtwiel. Beide soorten zijn al enige tijd geleden in de Atsma's Polder nabij Eastermar aangetroffen. Voor de Triemen is Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*) (figuur 4) dit jaar gemeld door Chris Walen.

Deze soort dook in 2005 al op in de Twijzelermeden.

Mark Hilboezen deed de eerste waarneming van *Parnassia* (*Parnassia palustris*) in de Lendevallei. Deze soort is in het noorden van ons land al langere tijd 'regionaal uitgestorven' verklaard. In 2010 werd *Parnassia* in Drenthe door de Werkgroep Florakartering gemeld. Er is toen een uitgebreid en interessant onderzoek aan verricht, waaruit bleek dat deze planten met maaisel uit het Lauwersmeer waren meegekomen. Langs de kust kent *Parnassia* diploïde planten (met 18 chromosomen) en in het binnenland komen tetraploïde exemplaren voor (met 36 chromosomen). Onderzoek van Niki Wentink aan de UvA wees uit dat de kruising, die dus triploïde is, ook levensvatbare exemplaren kan opleveren. Door het vervoeren van zaden over grote afstanden zouden de populaties genetisch gemengd kunnen raken. In de praktijk van natuurbeheer wordt aangeraden hier alert op te zijn en te voorkomen dat dit werkelijk gaat gebeuren. Interessant is dus waar de *Parnassia* in de Lendevallei vandaan komt! Tenslotte een voor sommigen wellicht nieuw begrip: de campingadventief. Deze meestal zuidelijke soorten gedijen goed op terreinen waar vaak langere tijd tenten hebben gestaan. De zaden komen waarschijnlijk met de tenten mee als 'vakantieverstekelingen'. Zo vond Dick Gatsonides in april een exemplaar van

Figuur 4. Moeraswespenorchis, De Triemen 12 juli 2017 (foto Jacob Hanenburg).

Figuur 5. Vrouwtje IJseend, IJsselmeerkant Kornwerderzand 4 september 2017 (foto Wim van Zwieten).

Viltige klaver (*Trifolium tomentosum*) op de camping van Rijs. Deze plant kent geen verspreiding in Nederland en heeft als leefgebied een droge bodem op graslanden en straatkanten in het Middellandse Zeegebied.

Ook op vogelgebied zijn er weer enkele bijzondere

waarnemingen te melden. Er zijn meerdere soorten overzomerend aangetroffen in Fryslân, terwijl dat eigenlijk ongebruikelijk is. Ook hebben er enkele bijzondere broedgevallen plaatsgevonden.

Overzomerende wintergasten

In het IJsselmeer bij de Bocht fan Molkwar en in de veerhaven van Terschelling hebben zich in de maanden juni, juli en augustus respectievelijk een IJseend (*Clangula hyemalis*) (figuur 5) en een Zwarte zeekoet (*Cepphus grylle*) (figuur 6) opgehouden. De IJseend betrof een vrouwtje dat vermoedelijk te verzwakt was om terug naar het noorden te vliegen. Dit is voor zover bekend het eerste geval van een overzomerende IJseend in Fryslân. IJseenden broeden normaal gesproken langs waterkanten, zoals moerassen, meren en rotskusten op arctische toendra's. Ze zoeken vaak de bescherming van Noordse sterns of Roodhalsganzen op, omdat deze vogels eventuele predatoren snel opmerken en verjagen. Het grootste deel van de populatie broedt in Rusland. IJseenden eten hoofdzakelijk dierlijk voedsel zoals kleine krabben, schelpdieren, vissen en insecten en

Figuur 6. Zwarte zeekoet, Oudeschild 16 januari 2013 (foto Jeroen Breidenbach).

soms ook planten. Ze duiken tot tien meter diep. Bij de sluisen van Kornwerderzand is regelmatig een vrouwtje IJseend gezien: tot en met 6 september in het IJsselmeer en vanaf 15 september aan de Waddenzeekant. De meest recente waarneming tot het moment van schrijven was 17 oktober. Vermoedelijk betreft het nog steeds hetzelfde dier. Als ze zich herstelt, is de kans groot dat dit vrouwtje komend voorjaar terugvliegt naar het broedgebied waar ze vandaan komt.

De Zwarte zeekoet is eveneens geen vaste zomergast in Nederland. Daardoor is het des te opmerkelijker dat er gedurende het grootste deel van de zomer een Zwarte zeekoet in de haven van Terschelling zat. Sterker nog, in de maanden juli en augustus werden er zelfs twee exemplaren bij elkaar op Terschelling aangetroffen! Ook bij deze vogels is het vermoeden dat ze zich niet gezond genoeg hebben gevoeld om de terugtocht naar hun broedgebied te ondernemen. Zwarte zeekoeten broeden op rotsige kusten in IJsland, Ierland, Schotland, Denemarken, Scandinavië en Rusland. De winter brengen ze door op zee, maar wel in de buurt van hun broedgebied, tenzij ze door strenge winters zuidwaarts worden gedreven. Zwarte zeekoeten eten voornamelijk op de bodem levende vis en ongewervelden. Ze kunnen tot twintig meter diep duiken en blijven daarom doorgaans in ondieper water voor de kust.

Bijzondere broedgevallen

De Zeearend (*Haliaeetus albicilla*) (figuur 7) broedt al sinds 2009 in het Friese deel van het Lauwersmeergebied. Dit jaar namen maar liefst twee paartjes Zeearenden het initiatief om ook elders in Fryslân te gaan broeden. Helaas is één broedpoging al vóór de eilegfase mislukt. Maar binnen Gemeente Leeuwarden is de broedpoging wel gelukt en kroop er één jong uit het ei. Opvallend aan dat broedgeval is dat het vrouwtje een vierde kalenderjaar vogel was. Voor een Zeearend is dat jong om al succesvol te broeden, omdat de meeste Zeearenden pas in hun vijfde of zesde kalenderjaar tot broeden komen. Het mannetje was wel een adulte vogel en omdat deze niet geringd was, was het niet mogelijk om de leeftijd te bepalen. Dat het vrouwtje nog wat jonger is, werd onder andere vastgesteld in de winter van 2016-2017, toen het paartje Zeearenden veelvuldig in de Grutte Wielen aanwezig was. Daar is door ondergetekende ook een paring waargenomen, waardoor het vermoeden ontstond dat de Zeearenden wellicht in de nabije omgeving een broedpoging zouden gaan ondernemen. Om de broedpoging meer succes te laten opleveren, heeft gebiedsbeheerder It Fryske Gea borden en camera's geplaatst om mensen af te schrikken het gebied te betreden. Dit heeft waarschijnlijk bijgedragen aan het feit dat het kuiken succesvol is uitgevlogen. Om verstoring te voorkomen is de jonge Zeearend niet

Figuur 7. De uitgevlogen jonge Zeearend hangt nog rond in de buurt van het ouderlijk nest, Suwâld 17 september 2017 (foto Merel Zweemer).

Figuur 8. Haagbeukmot, Schaopedobbe 17 mei 2017 (foto Gerrit Tuinstra).

opgemeten en geringd. Daardoor is het niet mogelijk om met zekerheid te stellen of het een mannetje of een vrouwtje was.

In een natuurrecreatiegebied in Heerenveen heeft afgelopen zomer een paartje Woudaapjes (*Ixobrychus minutus*) vier jongen grootgebracht. De locatie, zo dicht bij menselijke bewoning en activiteit, was al reden voor verbazing, omdat Woudaapjes erg schuwe vogels zijn. Tevens is onze provincie niet bepaald de eerste plek waar je een broedpaar zou verwachten. Woudaapjes zijn als broedvogel vooral bekend van gebieden zoals de Biesbosch, de Gelderse Poort en de Strabrechtse Heide. Daarnaast worden ze onregelmatig in andere moerasgebieden verspreid over het land aangetroffen. Om mogelijke verstoringseffecten te voorkomen, toont Sovon niet de meest recente broedvogelgegevens van de Woudaap. Maar de soort is een zeer schaarse broedvogel in Fryslân. Wat dit broedgeval extra bijzonder maakte, is het feit dat er niet twee ouders waren, maar drie! Er werden één adult vrouwtje en twee adulte mannetjes gezien die alle drie zorgden voor de jongen. Mogelijk dat er een jonger mannetje meehielp om ervaring op te doen in het grootbrengen van jongen, een soort stage dus. Of het mannetje familie is van een van beide oudervogels, is niet bekend.

Nachtvlinders nieuw voor Fryslân

Deze zomer was het ook raak met nieuwe nachtvlindersoorten. Enkele nieuwe soorten worden hieronder kort beschreven. Van veel nachtvlinders is de ecologie niet bekend, waardoor het lastig is om te verklaren waarom de soort hier opduikt. In juli ving Jeroen Breidenbach in het Leeuwarder Bos in enkele dagen tijd twee verschillende nieuwe soorten voor Fryslân! Het betrof een Geelpalpmot (*Eccopisa effractella*) en een Geelkoplichtmot (*Salebriopsis albicilla*). Van de Geelpalpmot is eigenlijk nauwelijks iets bekend. Deze soort wordt dan ook zelden waargenomen. Van de Geelkoplichtmot zijn over het land verspreid ook slechts enkele waarnemingen bekend. Hoewel vanuit Nederland geen beschrijving over de biologie bekend is, is via het buitenland wel bekend dat Hazelaar, wilg, Zwarte els en Winterlinde waardplanten zijn.

Tijdens een opmerkelijk productieve nacht met meer dan 120 verschillende soorten nachtvlinders ving Gerrit Tuinstra op de Schaopedobbe, een terrein van It Fryske Gea, een Haagbeukmot (*Agrotis nemoralis*) (figuur 8). Van deze soort is gelukkig wel wat meer bekend. Het is een zeldzame soort met nauwelijks waarnemingen ten westen van de lijn Groningen - Amsterdam. Waardplanten zijn onder andere Haagbeuk, Hazelaar, berk en eik. De rups eet

Figuur 9. Waterspitsmuis, Leeuwarder Bos 16 augustus 2017 (foto Merel Zweemer).

eerst van de onderzijde van het blad en spint later meerdere bladeren bijeen waarbij er kleine ronde gaten in de tak worden weggevreten. Tevens verpopt de rups tussen de bijeen gesponnen bladeren.

Bijzondere zoogdieren in het Leeuwarder Bos

Er zijn in de laatste paar maanden maar liefst drie bijzondere en zeldzame zoogdiersoorten aan de lijst van het Leeuwarder Bos toegevoegd. Op 8 augustus 2017 stelde Hendrik Koster met behulp van een trapcam een Boommarter (*Martes martes*) vast in het Leeuwarder Bos. Een unieke vondst, daar de dichtstbijzijnde bekende locaties de Houtwiel, Beetsterzwaag en Oranjewoud betreffen. Toch past deze waarneming binnen het verspreidingsgebied van de soort. Waar men eerder de aanwezigheid van Boommarter vooral koppelde aan oude loofbossen, blijkt dat de soort (in Nederland) in bossen van allerlei typen en leeftijden voorkomt. Zo is de Boommarter ook bekend van de moerasbossen in de Wieden en de jonge populierenbossen van Flevoland. Het Leeuwarder Bos, hoewel veel kleiner, lijkt wel een beetje op de bossen in Flevoland. Van de Boommarter is bekend dat ze goed kunnen zwemmen, waardoor de soort zich ook naar waterrijke gebieden kan uitbreiden. Als rustplaatsen maken ze onder andere gebruik van oude hopen en takkenrillen, die in het Leeuwarder Bos wel te vinden zijn. Met het vaststellen van de Boommarter in het Leeuwarder Bos rijzen er wel een aantal vragen. Betreft de waarneming een toevallig passerende Boommarter, of houdt het dier zich al enige tijd in het bos op? En is het een mannetje of een vrouwtje? Is het bos groot en geschikt genoeg om meerdere Boommarters onderdak te bieden? Hopelijk kunnen meer waarnemingen of nader onderzoek worden gedaan om meer duidelijkheid te krijgen over de status van Boommarter in het

Leeuwarder Bos.

Op 16 augustus 2017 was het alweer raak in het Leeuwarder Bos. Met behulp van live traps (waarin muizen levend gevangen worden) is de Waterspitsmuis (*Neomys fodiens*) (figuur 9) vastgesteld. Tevens werd enkele weken later in een ander deel van het bos een doodgereden Waterspitsmuis langs het fietspad aangetroffen. De aanwezigheid komt niet als een verrassing, wanneer gelet wordt op het biotoop en het verspreidingsgebied van deze soort. Waterspitsmuizen komen namelijk onder andere voor langs schoon, stilstaand

water met een behoorlijk ontwikkelde watervegetatie en ruig begroeide oevers. Op de oever dient een bodembedekkende vegetatie aanwezig te zijn om in te schuilen. Een aantal oevers in het Leeuwarder Bos voldoet zeker aan deze beschrijving. De vangst geldt als bevestiging van wat al vermoed werd. De Waterspitsmuis zoekt in de vegetatie zowel onder water als op de oever naar voedsel. De prooien bestaan onder andere uit slakken, kevers, schietmotten, kleine vissen, amfibieënetjes, larven en aas. Door de zeer verborgen levenswijze blijft de Waterspitsmuis opmerkelijk vaak onopgemerkt. Daardoor is het lastig om een juiste populatieschatting te maken. Tevens is de muis kwetsbaar door vernietiging van het leefgebied door werkzaamheden aan oevers en door watervervuiling. Daarom staat de Waterspitsmuis als kwetsbaar op de Rode lijst en is deze zwaar beschermd in de Nederlandse Wet Natuurbescherming.

Dinsdag 19 september 2017 werd vanaf de 'Grafheuvel' door Jeroen Breidenbach een Otter (*Lutra lutra*) gezien die actief aan het jagen was. Helaas kon hij geen foto maken, omdat het dier steeds te snel onderdook. Otters hebben zich in de afgelopen jaren al wel redelijk door de provincie verspreid, hoewel het een zeldzame soort blijft om overdag waar te nemen. Nu is de vraag, of het Leeuwarder Bos ook deze soort voldoende schuilgelegenheid biedt om er te leven, of was dit een eenmalig bezoek van een avontuurlijke otter die 'even' de Jelsumer Vaart op zwom? Indien er spraints (uitwerpselen) worden gevonden, kan er DNA worden verzameld wat uitsluitsel geeft over de herkomst en het geslacht van het dier.

Merel Zweemer
De Boorne 15
8939 BS Leeuwarden
mzweemer@googlemail.com